

Hoyland, Robert G. Allah Yolunda – Arap Fetihleri ve İslâm İmparatorluğunun Kuruluşu

Çev. Yusuf Selman İnanc, İstanbul:
Kronik Kitap, 2025, 978-625-6228-53-5.

Yusuf YILMAZ*

Robert G. Hoyland'ın Newyork'ta (2015) *"In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire"* özgün ismiyle Oxford University Press tarafından yayımlanan ve telif hakları Libris Agency'e ait olan bu eserin tercümesi, Ocak 2025'te Kronik Kitap aracılığıyla okurların ve tarih meraklılarının istifadesine sunulmuştur. Müellif Hoyland, Orta Doğu tarihiyle ilgilenmiş, özellikle de mezkûr coğrafyanın Orta Çağ tarihine dair çalışmalarda bulunarak, ihtisasını bu alanda yapmıştır. Ayrıca tarihe yardımcı bilimlerle de temas kurarak, Suriye, Yemen gibi coğrafyalardaki arkeolojik kazılarda yer almış, epigrafi ve papiroloji gibi dallarda çeşitli çalışmalar yürütmüştür.

Kitap Tanıtımı/Book promotion

* Bağımsız araştırmacı, İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0009-0001-8908-1147

E-posta/E-mail: yy1013258@gmail.com

Yusuf Selman İnanç'ın tercüme ve notlarıyla dilimize kazandırılan bu eser¹, Mütercim Notu, Kısaltmalar, Takdim, Giriş (s. 9-26), Ek (s. 263-272), Zaman Çizelgesi (s. 273-275), Sahnedekiler (s. 277-278), Kureyş ve Ümeyyeoğullarının Şecereleri (s. 279-282), Seçilmiş Kaynakça (s. 283-290) ve Dizin (s. 291- 299) fasılları hariç tutulduğunda 7 bölümden mürekkeptir. Kitabın İçindekiler kısmı üst başlıklar halinde ele alınmışsa da bölümler kendi içerisinde bağlantılı, konu bütünlüğü sağlanarak, alt başlıklar şeklinde değerlendirilerek kaleme alınmıştır. Konu bütünlüğü ifadesi, tarihi olayların sebep ve sonuç zinciri bağlamında ele alınması noktasında önem arz etmektedir. Müellif, kaynakça kısmında daha çok batılı yazarlara yer vermiş, kaynakları farklı dönem ve meseleler dâhilinde listelemiştir. Değerlendirme ve yorum sürecinde her bir başlığı kapsamda yer alan alt başlıklarla birlikte inceleyeceğiz.

Eser, müellif ve mütercimin biyografisine dair temel bilgiler verdikten sonra, mütercim notu ile ilerlemektedir. Mütercim burada imla noktasında, Diyanet İslâm Ansiklopedisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Meali'nden yararlanıldığını belirterek, Türkçe-Arapça toponim ve şahıs adlarının nasıl kullanıldığına dair açıklamalarda bulunmaktadır (Sevilla-İşbiliyye; Cordoba-Kurtuba örneğinde olduğu gibi). Bu çalışmada, imla hususunda Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden faydalanılmıştır.

Müellif, takdim diğer bir deyişle Önsöz (s. 11) kısmında kendisini eseri yazmaya iten amiller etrafında önemli gördüğü iki hususa değinir: İlki, kendisini geleneksel İslâm tarihi anlatılarındaki yetersizlikleri keşfetmesinde rol oynayan Oxford'daki öğrencileri, ikincisi ise İslâm tarihine dair kendisinde farkındalık oluşturan, lisans ve doktora sürecinde eğitim aldığı hocası ve danışmanı Patricia Crone'dur. Eseri kaleme alırken tenkit ve değerlendirmelerine önem atfettiği, eserin şekillenmesinde payı olduğunu hissettiği Aziz Al-Azmeh, Hugh Kennedy, Marie Legendre gibi birçok meslektaşının isimlerini

¹ Tercümesi yapılan mezkûr eserin, İngilizce aslının tanıtımı, 2018'de Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi'nde (Jurnal of Hadith and Sirah Studies) Öznur Özdemir tarafından yapılmıştır. Ayrıca Reviews in History isimli dergide, Manchester Üniversitesi'nde Ortadoğu Tarihi'ne dair çalışmaları bulunan Youssef Choueiri isimli bir müellifin, Hoyland'ın bu eserine dair bir tanıtım yazısı da mevcuttur.

zikreder. Akabinde eserin okunması, bölge haritalarını çıkarma ve redaksiyon süreçlerinde yardımlarını esirgemeyen çalışma arkadaşlarına, isimlerini de zikrederek teşekkürde bulunur. Takdim sonrası ve Giriş kısmının öncesinde Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının hâkimiyet sahalarının belirgin olduğu Arap fetihleri öncesi dünya isimli bir harita yer almaktadır. Sonraki sayfalarda ise MS. 685 ve MS. 750'de Arap İmparatorluğu adı altında İslâm Devleti'nin² sınırlarını gösteren iki harita daha bulunmaktadır. Önsöz kısmı genel itibarıyla eseri yazmak şuurunun nereden geldiği ve çalışma esnasında katkıda bulunan meslektaşlarına teşekkürden ibarettir. Burada eserin genel içeriğine dair herhangi bir malumat yer almamaktadır.

Müellif, giriş bölümünde (s. 19-26) eserine İslâm toplumu nezdinde Ashâb-ı Kehf³ olarak bilinen ve Kur'ân-ı Kerîm'de de bariz bir şekilde kendilerinden bahsedilen yedi uyurlar hakkında kendisinin efsanevi anlatımıyla girizgâh yapmaktadır. Dipnotta belirtildiği üzere Efes'li⁴ olarak zikredilseler de genel kabul Mersin'in Tarsus ilçesinde meskûn olduklarıdır. Allah'ın kendilerini putperest Roma zulmünden kurtarıp, bir mağarada uyuttuğundan⁵, uyandıklarında ise kâinatın putperestlikten Hristiyanlığa evrildiğinden bahsetmektedir. Devamında yedinci asır Ortadoğu dünyasının takriben 630'lu yıllara kadar Afrika'dan Çin'e uzanan, Hristiyanlığın yayılışını ve bunun bir benzeri olarak da İslâmiyet'in tam teşekküllü bir devlet eliyle dünyaya yayıldığından söz etmektedir. İslâm'ın yayılışını sadece Arap

2 Yazar harita üzerinde İslâm İmparatorluğu şeklinde belirtmiştir. Bahsi geçen devlet MS. 661-750 yılları arasında hakimiyet tesis eden ve MS. 750'de Abbâsîler tarafından bir ihtilal neticesinde yıkılan Emevîlerdir. Detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Emevîler", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 87-104.

3 Ashâb-ı Kehf'e dair anlatılan kıssa, Kur'ân-ı Kerîm'de 110 âyet olarak yer almaktadır. İsmi ilk defa dokuzuncu âyette olmak üzere, birkaç yerde geçen "kehf" kelimesinden alır. Kehf, Arapça'da mağara demektir. Muhteva olarak, inançları sebebiyle öldürülmekten kurtulmak için bir mağaraya sığınan gençlerin mucizevî hâlleri, ayrıca Hz. Mûsâ ile Zülkarneyn (a.s.)'dan bahsedilmektedir. Bk. Kur'ân-ı Kerîm, Suretü'l-Kehf, s. 292-303.

4 İzmir'de yer alan Efes antik kenti Efsûs ismiyle zikredilmiştir. Tarsus kaynaklarda ilk bilinen adıyla Efsus olarak zikredilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Çelik, "Ashâb-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 189-217.

5 Mağarada kalma süreleri iki asır şeklinde ifade edilmiş, kaynaklarda ise 309 yıl yani üç asır olarak zikredilmektedir. Bk. İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 465-467.

fâtihleri aracılığıyla olduğunu abartılı bulmakla birlikte gayr-i müs-lim unsurların göz ardı edildiğini, hatta yok sayıldığını belirtir.

7. ve 8. yüzyılda Orta Doğu'da gerçekleşen Arap fetihlerini, geleneksel anlatıların dışında, farklı kaynaklar üzerinden dengeli bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Yazar biraz daha ileri gide-rek, “Yöntem Hakkında Bir Not başlığı altında”, Hz. Muhammed ve Mekke'nin gerçekten var olup olmadığı hususunda şüphe ve tartış-maların olduğunu zikrederek, kullanmış olduğu kaynak ve alıntılara dikkat çekmektedir. Ayrıca, fetihleri daha iyi anlayabilmek için Hris-tiyan kaynaklarını da kullanmayı ihmal etmemiştir. Bu kaynaklar ön yargılı olsa da, dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak açısından değerlidir. Arap fetihlerinin insanî boyutlarını ortaya koymayı, mit-lerden sıyrılıp, olayların gerçek seyrini anlayıp gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir.

Yazar, eserin temelini oluşturan birinci bölümde (s. 27-50) Bizans ve Pers İmparatorluklarının kendi medeniyetlerini korumak ama-cıyla yabancı kabilelere karşı bir düzen tesis ettiklerini ancak Arap fetihlerinin bu düzeni altüst ettiğini vurgulamaktadır. Esere göre Ba-tılı tarihçiler, Arap fetihlerinin klasik dünyayı sona erdirdiğini ve Orta Çağ'ı başlattığını savunurken, Müslüman tarihçiler ise bu fetih-leri yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Arap fetihlerinin gerçekleştiği coğrafyanın tarihî arka planını anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun doğuya yönelmesi, Farslarla giriştiği mücadeleler, Sâsânî hanedanının Fars İmparatorluğu'nun yönetimini ele almasıyla dengelerin değişmesi ve Bizans İmparatoru Heraklius'un Hristiyanlığı ön plana çıkararak bu mücadeleye kutsal bir boyut kazandırma çabası gibi birçok önem-li gelişme özet bir şekilde aktarılmaktadır. Yazar bu bölümde, Orta Asya ve çevresindeki halkların devletleşme ve ticaretle güç kazandığı bir döneme dikkat çekmektedir. Diğer bir mesele müellifin, s. 41'de ifade ettiği üzere, Perslerin Türklerle ittifak edip, Akhunlara karşı iş birliğine girdiğini ifade ederek Akhunları⁶ Türklerden ayrı bir millet olarak göstermektedir.

6 5 ve 6. yüzyıllarda Doğu İran, Afganistan, Hindistan, Horasan, Maverâünnehir ve Türkistan havzasında güçlü bir siyasi yapı olarak neşet eden Akhunlar, Hsiung-nular

Müellif ikinci bölümde (s. 51-88), Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslâm Devleti'nin kısa sürede Sâsânî ve Bizans gibi köklü imparatorlukları nasıl geride bıraktığını, tarihî belgeler ve çok katmanlı bir analizle ortaya koymaktadır. Hoyland, Arap fetihlerini yalnızca dinî saiklerle değil, aynı zamanda dönemin siyasi, askeri ve içtimâî şartlarıyla ilişkilendirerek değerlendirmektedir. Kitabın merkezinde, 7. yüzyılda Orta Doğu'da yaşanan büyük dönüşüm yer almaktadır. Bu dönemde Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları arasında gelişen ve uzun süren savaşlar iki tarafı da zayıflatmış; özellikle 627 yılında Bizans'ın Sâsânî başkenti Ktesiphon'u tehdit etmesi ve ardından III. Hüsrev'in öldürülmesi, Sâsânî İmparatorluğu'nda ciddi iç karışıklıklara yol açmıştır. Bu kargaşa ortamında sahneye çıkan İslâm devleti hem Arap Yarımadası'nda hem de çevre coğrafyalarda hızla genişlemeye başlamıştır.

Hoyland, bu siyasi boşluğun Araplar tarafından nasıl etkili bir şekilde doldurulduğunu ayrıntılarıyla analiz eder. 634-637 yılları arasındaki Yermük ve Kadisiye savaşları, Bizans ve Sâsânî ordularının büyük yenilgilerle karşılaştığı kritik eşikler olarak sunulmaktadır. Bu savaşların ardından Suriye, Filistin ve İran'ın büyük kısmı İslâm ordularının kontrolüne geçmiştir. Hoyland, bu başarıları salt askeri zaferler olarak görmektense, Arapların esnek örgütlenme kabiliyetine, yerel halklarla kurdukları ilişkilere ve merkezi otoritelerin çöküşüne bağlamaktadır. 636'da gerçekleşen Yermük Savaşı'nın ardından Bizans İmparatorluğu, Mısır ve Levant bölgesindeki topraklarını hızla kaybetmiş; 640 yılına gelindiğinde Orta Doğu'daki etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. Hoyland'a göre bu dönem, yalnızca bir imparatorluğun çöküşü değil, yeni bir medeniyetin yükselişidir. Eser, Arap fetihlerine dair Batı literatüründe hâkim olan tek boyutlu yorumları sorgulayan, disiplinlerarası bir yaklaşımla öne çıkmaktadır.

Üçüncü bölümde yazar (s. 89-128), 640-652 yılları arasına dair sunduğu anlatıda, Arap fetihlerinin yalnızca askeri ilerleme değil, bölgesel hâkimiyetin ve kurumsal yapının tesis edildiği bir döneme dönüştüğünü belirtmektedir. Bu dönemde Araplar, yalnızca Bizans

olarak da bilinen Hunların bir alt kolunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla Akhunları bir Türk İmparatorluğu olarak değerlendirmeliyiz. Akhunların menşesine dair bk. Füsün Kara, "Afganistan'da Türklerin Yükselişi", *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, VII, 1, Haziran 2023, s. 20-21.

ve Sâsânî topraklarında zaferler kazanmakla kalmamış; aynı zamanda Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya'da kalıcı bir siyasi yapının temellerini atmışlardır. Hoyland, bu gelişmeleri yalnızca İslâm'ın yayılışı bağlamında değil; dönemin çok katmanlı sosyo-politik dönüşüm süreci çerçevesinde ele almaktadır. Eserde bu yıllara ait fetihler, üç temel eksenle değerlendirilmektedir: Bizans'ın çöküş süreci, Sâsânî İmparatorluğu'nun dağılması ve İslâm devletinin siyasi-idari konsolidasyonu.

Arapların 640'ta Mısır'ı, 641'de ise İskenderiye'yi ele geçirmesi, Bizans'ın Akdeniz hâkimiyetine vurulan ölümcül bir darbe olarak sunulmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte Bizans'ın Suriye, Filistin, Mısır ve Kıbrıs gibi stratejik bölgelerdeki etkinliği sona ermiştir. Hoyland, Bizans'ın bu bölgeleri yeniden kazanmak adına düzenlediği seferlerin başarısızlığını hem askeri tükenmişlik hem de yerel halkların Araplarla kurduğu pragmatik ilişkilerle açıklamaktadır. Sâsânî cephesinde ise Kadisiye (637) ve Ktesiphon'un düşüşüyle birlikte başlayan çözümlüme, 651'de son hükümdar Yezdigird III'ün ölümüyle tamamlanmıştır. Yazar, bu süreci yalnızca bir çöküş değil, aynı zamanda İran coğrafyasında yeni bir kültürel-siyasi düzenin kuruluşu olarak yorumlamaktadır. İslâm'ın bu coğrafyadaki yayılışı yavaş ama istikrarlı bir içtimaî dönüşümle birlikte gerçekleşmiştir. Hoyland, Pers halkının İslâm'a geçişini, “fethedilen değil, dâhil olan toplum” modeliyle anlamlandırmaktadır.

Dördüncü bölümde (s. 129-166), 652-685 yılları arasındaki Arap fetihlerine değinilmektedir. Araplar, Orta Doğu'da, özellikle Kafkasya, Kuzey İran ve Batı Afrika'da büyük askeri ilerleme kaydederek İslâm'ı uzak diyarlarda yaymışlardır. Ancak, özellikle İran'da yerel halkların direnişi Arapların ilerlemesini zorlaştırmıştır. Hoyland, bu dönemi Arap İmparatorluğu'nun genişlemesi ve İslâm'ın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmesi açısından kritik bir dönüm noktası olarak ele alır. Muâviye'nin Emevî Halifeliği'ni kurarak merkezi bir yönetim kurması ve Sünnî-Şiî ayrımını derinleştirmesi, bu dönemin en önemli gelişmelerindendir. Muâviye'nin stratejik zekâsı ve dini reformlarıyla Arap kültürünü yayarak İslâm'ın geniş bir coğrafyada hâkim olduğunu belirtir. Eser, Arapların, Bizans ve Pers İmparatorluğu'na karşı kazandıkları zaferlerin, İslâm tarihinin şekillenmesindeki önemli rolünü vurgulamaktadır.

Yazar beşinci bölümde (s. 167-200), 711'de Târik bin Ziyâd komutasındaki Arap ve Berberî ordusunun Vizigotlara karşı kazandığı zaferle İspanya'yı fethetmelerini ele alır. Bu zafer, İslâm'ın Batı Avrupa'da yayılmasının başlangıcı olur ve Endülüs'ün büyük bir kısmının 711-715 yılları arasında Araplar tarafından kontrol altına alınmasıyla sonuçlanır. Eserde ayrıca, Arapların 7. yüzyılın ikinci yarısında kuzeydoğu İran ve Maverâünnehir (bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan) topraklarını fethederek Orta Asya'da büyük bir hakimiyet tesis ettikleri vurgulanır. Kafkasya'daki yerel halkların Hristiyanlık ve İslâm arasında karışık bir süreç yaşadıkları ifade edilir. Hoyland, eserinde ayrıca Arap olmayan unsurların (Persler, Berberîler, Ermeniler, vb.) İslâm'ın yayılmasındaki katkılarını tartışır. Ayrıca Arap fetihlerinin Batı Avrupa, Orta Asya ve Kuzey Afrika'daki etkilerini, sosyal yapıları ve kültürel dönüşümleri derinlemesine analiz ederek bu dönemdeki askeri, dini ve kültürel gelişmelerin İslâm İmparatorluğu'nun temellerini nasıl şekillendirdiğini vurgular.

Emevî Halifeliği'nin 715-750 yılları arasındaki askeri ve kültürel genişlemesini altıncı bölümde (s. 201-236), ele alan yazar, ayrıca Kuzey Afrika'daki Berberîlerle olan ilişkileri ve Arapların Maverâünnehir ile Orta Asya'daki Türklerle temaslarını inceler. Hoyland'ın eseri, Arapların askeri zaferlerinin ve kültürel etkileşimlerinin İslâm dünyasının şekillenmesindeki etkilerini vurgular ve Emevi Halifeliği'nin sonunu hazırlayan içtimaî dinamikleri derinlemesine analiz eder. Emevi Halifeliği'nin 8. yüzyılın ilk yarısında ulaştığı genişlemenin sınırlarını, karşılaştığı direnişleri ve içsel çözümlerini titizlikle ele alır. Hoyland, Arapların Bizans'a yönelik İstanbul kuşatmaları, Franklarla girilen Poitiers Savaşı ve Sind ile Maverâünnehir gibi doğu topraklarındaki fetih çabaları üzerinden İslâm'ın askeri genişlemesini haritalandırır. Ayrıca, Berberî halklarının isyanları, Kafkasya'daki Hazar direnişi ve Orta Asya'daki Türklerle kurulan temaslar üzerinden Arap olmayan unsurların hem askeri hem de kültürel düzeydeki etkilerini incelemektedir. Fethedilen bölgelerdeki dini dönüşüm süreçlerini ve Araplarla gayr-ı Arap Müslümanlar arasındaki sosyal ayrışmayı vurgulayan çalışma, Emevî yönetiminin artan meşruiyet krizine ve 750'deki Abbâsî devrimine uzanan yapısal zayıflamayı gözler önüne sermektedir. Hoyland, İslâm tarihinde kritik bir geçiş evresini ortaya koyarken, İslâmlaşma, kültürel etkileşim ve siyasi dönüşüm

süreçlerine dair güçlü bir tarihî çözümleme sunmaktadır. Yazarın, bu döneme özgü tartışmaları içeren sosyal tanımlamalara yeterince yer vermemesi mühim bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Yedinci bölümde ise (s. 237-262), 630-750 yılları arasında İslâm dünyasında yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümler kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu devirde İslâm, sadece bir din olarak değil, aynı zamanda çok kültürlü bir imparatorluk yapısı içinde, farklı halkların katkılarıyla gelişen evrensel bir medeniyet olarak tanımlanmıştır. Arapların öncülüğünde başlayan yayılma süreci, Persler, Türkler, Berberîler gibi Arap olmayan unsurların da katılımıyla zenginleşmiş; İslâm medeniyeti, Arap kültürel temelleri üzerine inşa edilmekle birlikte, yerel geleneklerle harmanlanarak kozmopolit bir yapıya evrilmiştir. Emevî ve erken Abbâsî dönemleri boyunca oluşan bu yapı, merkezi bir otoritenin gölgesinde şekillenen milletler topluluğu modelini andırmaktadır. İslâm'ın hem siyasal bir düzen hem de kültürel bir ortaklık ağı olarak nasıl evrildiğini gösteren bu dönem, İslâm tarihinin en dinamik ve dönüştürücü safhalarından birini temsil eder. Hoyland'ın yaklaşımıyla bu kitap, İslâm'ın yalnızca bir din olarak değil, siyasal ve kültürel bir sistem olarak nasıl şekillendiğini ve bu dönüşümün içtimaî yapılarla nasıl etkileşime geçtiğini ortaya koyar. 630-750 yılları İslâm tarihinin kurucu ve belirleyici aşaması olarak bugünkü Müslüman toplumlarının temellerinin atıldığı kritik bir dönem olarak sunulmaktadır.

Kaynaklar ve kaynaklara dair eleştirel notlar (s. 263-272) başlıklı bölümde, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn devrini mü'minler gözünde altın çağ olarak nitelendiren müellif, bu dönemlerde yazılan tarih eserlerini güvenilir bulmaz ve Asr-ı Saâdet devrinden başlayıp 9. asra kadarki yazılan olay ve olguların 2-3 asır sonrasında kaleme alındığını isnat eder. Ayrıca ilerleyen süreçlerde İslâm tarihçileri arasında, kaynakların doğruluğu noktasında şüpheler, yenilikçiler ve gelenekçiler şeklinde hizipleşmelerin olduğunu belirtir. İslâm tarihçilerinin bölgesel ve kendi kaynaklarına istinaden çalışmalar yaptığını, eksiklerin dönemin Hristiyan ve Yahudi kaynaklarıyla giderilebileceğini ifade ederek erken İslâm tarihi konularıyla ilgilenenlerin konu ile ilgili o dönemde ele alınmış yabancı kaynaklara da müracaat etmeleri gerektiğini dile getirir. Emevîler devrinde ise durumun biraz farklı olduğunu, tamamen uhrevi boyutunda değil, dünyevi boyutta

günlük meselelerle ilgilenildiğini ayrıca bu döneme dair kaynakların daha itibar edilebilir olduğunu ifade eder.

Yazarlar bahsinde (s. 265-271), 7 ve 9. asır aralığında yaşamış Ortadoğu'lu müverrihler hakkında detaylı çalışmanın bulunmadığı, yazma nokta-i nazarından belirli bir niteliğe erişemeyen bireylerin, neyin niçin yazıldığını anlamasının zor olacağını belirtmektedir. Ayrıca her kaynağa güvenilemeyeceğini de dile getirerek bu hususta şüpheli bir tavır sergilemektedir. Yazar eseri kalem alırken faydalandığı birkaç esere de değinmiştir. Süryanice, Latince, Ermenice, Arapça ve Yunanca'da kaleme alınan, yer yer anonim özellikler taşıyan Pers, Roma, Mısır gibi medeniyetlere dair eserlerden ve yazılış amaçlarından, bu eserlerin içeriğinden bahseder. Özellikle 9. asır yazarları Belâzürî, Dîneverî, İbn-i Abdülhakem, Taberî, Yâkubî, Halife bin Hayyât gibi tarihçilerin Arap coğrafyasına yönelik çalışmalar yaptığını zikreder. Bahsi geçen müelliflerden bazıları hem tarihçi hem de coğrafyacıdır.

Yazar, kitabında kullanmış olduğu kaynaklara ve daha fazlasına kendisine ait olan “*Seeing Islam*”⁷ ve Howard Johnston'a ait “*Witness to a World Crisis*”⁸ adlı eserlerden ulaşılabileceğini belirtmekle beraber, İslâm tarih yazımı için müracaat edilmesi gereken ilk eserin Chase Robinson'a ait “*Islamic Historiography*”⁹ adlı eser olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç itibarıyla, Robert G. Hoyland'ın dilimize kazandırılan bu eseri, erken dönem İslâm tarihine dair klasik fetih anlatılarına eleştirel bir perspektifle yaklaşarak alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır. Yazar, İslâm fetihlerini yalnızca askeri başarılar veya dini motivasyonlar ekseninde değil; dönemin siyasi konjunktürü, sosyo-ekonomik dinamikleri, sosyal değişimleri ve uluslararası dengeleri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Özellikle Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının zayıflama sürecinin ayrıntılı bir şekilde

7 Robert G. Hoyland, *Seeing Islam As Others Saw It*, (Princeton - New Jersey: The Darwin Press Inc. 1997).

8 James Howard-Johnston, *Witness to a World Crisis (Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century)*, (New York: Oxford University Press Inc., 2010).

9 Chase Robinson, *Islamic Historiography*, (London: Cambridge University Press, 2003).

analiz edilmesi, Arap Yarımadası'ndaki kabilevî yapıların bu boşluğu nasıl fırsata çevirdiğini anlamamıza olanak tanımaktadır. Hoyland'ın en dikkat çekici katkılarından biri, İslâm fetihlerine dair anlatıları yalnızca İslâmî kaynaklar üzerinden değil, Süryani, Ermeni, Yunan ve Fars kaynaklarını da kapsayan çok dilli ve çok perspektifli bir yaklaşımla ele almasıdır. Bu metodoloji, eserin hem karşılaştırmalı tarih çalışmalarına hem de dinler tarihi, imparatorluklar tarihi ve Orta Doğu siyaseti gibi disiplinlerarası alanlara hitap etmesini sağlamaktadır. Eserin en güçlü yönlerinden biri, tarihî olayları açıklarken indirgemeci yaklaşımlardan uzak durmasıdır.

Hoyland, İslâm'ın yayılma sürecini, tek bir nedene veya faktöre indirgemek yerine; çok sayıda içsel ve dışsal etkenin etkileşimiyle oluşan karmaşık bir tarihî süreç olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım, okuyucunun, Arap fetihlerini sadece İslâmî bir zafer olarak değil, aynı zamanda bir imparatorluk inşası olarak kavramasına yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan eser, sadece İslâm tarihi çalışanlar için değil, geç Antik Çağ ve erken Orta Çağ tarihiyle ilgilenen tüm araştırmacılar için de değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Eser, tarih yazımında kaynak çeşitliliği, karşılaştırmalı analiz ve eleştirel yaklaşımın nasıl bir araya getirilebileceğine dair başarılı bir örnek sunmaktadır.

Eserin, erken dönem İslâm tarihine dair yerleşik kanaatleri sorgulaması, İslâm İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini hem içerden hem de dışardan gözlerle ele alması ve metodolojik açıdan sağlam temellere dayandırması, onu alandaki literatür içerisinde özel bir konuma yerleştirmektedir. Erken dönem İslâm kaynaklarının sunduğu zengin biyografik ve coğrafi verilerden de yararlanan yazar, farklı yaklaşımları ve kanıt türlerini bir araya getirerek Arap fetihlerini ve İslâm İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini yeniden yorumlayan özgün bir anlatı ortaya koymaktadır. Türkçeye titizlikle çevrilmiş olması, bu değerli çalışmanın Türkiye'deki sosyal bilimcilerin ilgisine daha geniş ölçekte sunulmasına imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle kitap hem akademik araştırmalar hem de lisansüstü düzeydeki eğitim faaliyetleri için önemli bir kaynak mesabesindedir.

Kaynakça

- Çelik, Hüseyin: “Ashab-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, S. 1, s. 189-217.
- Ersöz, İSMET: “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, 1991, III, s. 465-467.
- Hoyland, Robert G.: *Seeing Islam As Others Saw It*, Princeton - New Jersey: The Darwin Press Inc., 1997.
- Johnston, James Howard: *Witness to a World Crisis (Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century)*, New York: Oxford University Press Inc., 2010.
- Kara, Füsün: “Afganistan'da Türklerin Yükselişi”, *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2023, VII, s. 20-21.
- Kur'ân-ı Kerîm: “Sûretü'l-Kehf”, s. 292-303.
- Robinson, Chase: *Islamic Historiography*, Cambridge University Press, 2003.
- Yiğit, İsmail: “Emevîler”, *DİA*, 1995, XXI, s. 87-104.